

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА СВІТОВА ПОЛІТИКА: ІМПЕРАТИВИ СУЧАСНОСТІ

INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD POLICY: MODERN IMPERATIVES

Гірман А.П.,

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та туризму
Дніпровського університету митної справи та фінансів*

Статтю присвячено аналізу наукових досліджень політичного виміру громадянського суспільства, міжнародних відносин та світової політики, а також пошуку сучасних механізмів міжнародної взаємодії.

З метою аналітичного дослідження було використано як джерельну базу розробки вітчизняних та закордонних науковців: Ю. Тишкуна, В. Цимбалістого, В. Барановського, З. Бжезинського, Р. Кеохейна, Дж. Найа, С. Прозорова та ін.

Виявлено, що сучасність характеризується структурними перетвореннями світового соціуму, такими як відхід від традицій Вестфальської системи міждержавних відносин, руйнування державно-центристської моделі в результаті активізації численних недержавних акторів, які формують нові рівні (наприклад, транснаціональний) і форми взаємодії (наприклад, глобальні мережі). Крім того, спостерігається трансформація і розширення класичних уявлень про безпеку, конфлікти, способи їх врегулювання, про співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики і т. д. Відбувається накладання нової конструкції міжнародних відносин, нової архітектури світового порядку і нових вузлів протиріч на колишні конструкції і колишні конфлікти. Традиційні конфлікти доповнилися новими (наприклад, інформаційні війни), з'явилися нові джерела напруженості у світовій практиці (наприклад, міжнародний тероризм), нові виміри безпеки (екологічна, інформаційна тощо), намітилося ускладнення системи факторів, що впливають на процес формування нової системи.

Підкреслено, що змінилася сама природа міжнародних відносин і остаточно оформилися такі нові системні характеристики: безполосність і мультиакторність світової системи XXI ст., транснаціоналізація, взаємопроникнення зовнішньої і внутрішньої політики, поява у світовій політиці нових викликів і загроз, які вперше в історії ставлять під загрозу існування людства. У зв'язку з цим важливу роль у сучасних світополітичних процесах все більше відіграють різні недержавні, транснаціональні організації і сили, які діють незалежно від держав.

Проблема співвідношення міжнародної та світової політики вимагає подальшого вивчення. Зростання різноманіття сучасного світу породжує необхідність формування нової парадигми політичної культури, яка висуває на перший план в питаннях політики проблему розумного управління світовим соціумом.

Ключові слова: міжнародні відносини, світова політика, громадянське суспільство, політичне суспільство, держава, моделі взаємодії, політичні актори

The article is devoted to the analysis of scientific researches of the political dimension of civil society, international relations and world politics, as well as the search for modern mechanisms of international interaction.

For the purpose of analytical research, it was used as a source base for the development of domestic and foreign scientists: Yu. Tyshkun, V. Tsybalisty, V. Baranovsky, Z. Brzezinski, R. Keokhain, J. Nay, S. Prozorov and others.

It is revealed that modernity is characterized by structural transformations of the world society, such as a departure from the traditions of the Westphalian system of interstate relations, the destruction of the state-centrist model as a result of the activation of numerous non-state actors forming new levels (eg, transnational) and forms of interaction (eg, global networks). In addition, there is a transformation and expansion of classical ideas about security, conflicts, ways of their settlement, about the ratio of domestic and foreign policy, etc. A new construction of international relations, a new architecture of the world order, and new nodes of contradictions are being imposed on former structures and former conflicts. Traditional conflicts have been supplemented by new ones (for example, information wars), new sources of tension in world practice (eg, international terrorism), new dimensions of security (environmental, information, etc.) have emerged, and complications of the system influencing the formation of the new system have emerged.

It is emphasized that the very nature of international relations has changed and the following new system characteristics have finally emerged: the uselessness and multi-activity of the world system of the XXI century humanity. In this regard, various non-state, transnational organizations and forces acting independently of states are increasingly playing an important role in modern world political processes.

The problem of correlation between international and world politics requires further study. The growth of the diversity of the modern world raises the need for a new paradigm of political culture that brings to the fore the policy issue of the rational management of the world society.

Key words: international relations, world politics, civil society, political society, state, models of interaction, political actors.

Постановка проблеми. Термін «світова політика» широко затребуваний, коло нього відбуваються активні дискусії в сучасній науці. Формування нового самостійного наукового напрямку пов'язане насамперед з відходом міжнародних відносин від практики двосторонніх взаємин

і з активізацією великої кількості недержавних акторів у світовому співтоваристві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «світова політика» привертало увагу багатьох науковців сучасності, таких як: Л. Ануфрієв, І. Коваль, Г. Гребенник, П. Кузьмін, Л. Дунаєва, Ю. Тишкун, В. Цимбалістий. Її торкалися іноземні дослідники В. Барановський, З. Бжезинський, Р. Кеохейн, Дж. Най, С. Прозоров та ін. [1–16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці до цього часу так і не змогли дійти спільної думки щодо визначення світової політики. Крім того, не повною мірою розглядаються питання, що є складниками світової політики, як-то нові механізми міжнародної взаємодії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз наукових досліджень політичного виміру громадянського суспільства, міжнародних відносин та світової політики, пошук сучасних механізмів міжнародної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова політика – відносно новий напрям у вітчизняних міжнародних дослідженнях, пов'язаний з великими змінами в міжнародному співтоваристві в останні десятиліття. Дослідження цих змін почалося на Заході в 1970-і рр.

У політичній науці вже сформувалося певне коло питань, які прийнято відносити до проблематики світової політики: проблема становлення нової системи міжнародних відносин, поява і діяльність нових акторів світової політики, глобалізація і глобальні проблеми сучасності, інтеграційні та дезінтеграційні процеси, нові аспекти міжнародної безпеки, релігійний, лінгвістичний чинники і т. ін.

На думку фінського політолога С. Прозорова, термін «світова політика» неоднозначний. Він може вживатися і як синонім терміна «міжнародні відносини», і як його антонім. Дослідник пише, що політика світу відрізняється «від подібних міжнародних форм політики, які відбуваються у її межах» [15, с. 24].

Дослівно словосполучення «світова політика» можна інтерпретувати як мистецтво управління світовою спільнотою, в якій численні державні і недержавні гравці утворюють складну систему взаємозв'язків у всіх областях їх діяльності: від політичної та економічної до культурної та інформаційної.

Багато дослідників, що вивчають сучасні політичні трансформації, сходяться на думці, що перше десятиліття XXI ст. стало завершальною фазою перехідного періоду в еволюції міжнародної системи – перехідною від системи традиційних міжнародних (міждержавних) відносин до більш складної системи відносин (вперше у сві-

товій історії в глобальному масштабі) [1]. Відповідно, період кінця XX – початку XXI ст. визначається науковцями як критичний перелом, який кожен визначає по-своєму: як «перехідний вік» [5] або «точку біфуркації» [5, с. 66–75]. Йдеться про якісні структурні перетворення світового соціуму, про відхід від традицій Вестфальської системи міждержавних відносин і навіть про руйнування державно-центристської моделі в результаті активізації численних недержавних акторів, які формують нові рівні (наприклад, транснаціональний) і форми взаємодії (наприклад, глобальні мережі). Крім того, спостерігається трансформація і розширення класичних уявлень про безпеку, конфлікти, способи їх врегулювання, про співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики і т.д.

На практиці ж все виглядає не настільки однозначно: швидше, відбулося не повне руйнування Вестфальської системи, а «накладання нової конструкції міжнародних відносин, нової архітектури світового порядку і нових вузлів протиріч на колишні конструкції і колишні конфлікти» [3]. У підсумку традиційні конфлікти доповнилися новими (наприклад, інформаційні війни), з'явилися нові джерела напруженості у світовій практиці (наприклад, міжнародний тероризм), нові виміри безпеки (екологічна, інформаційна тощо), намітилося ускладнення системи факторів, що впливають на процес формування нової системи.

Традиційно, немов за інерцією, багато дослідників, розмірковуючи про структуру світосистемних зв'язків, що формуються на межі XX – XXI ст., були схильні використовувати так звані «полюсні» визначення. Протягом останнього десятиліття XX ст. політологи, як і раніше, міркували про «полюси» та міжнародні уклади: «однопольосні», «двупольосні», «багатопольосні», при цьому продовжуючи розглядати як «полос» лише національні держави («великі держави», «наддержави») [2; 12]. Однак вихідні положення «полосної» моделі світу були більш-менш адекватні, мабуть, до кінця XX ст. – до моменту, коли глобалізація та супутні їй тенденції (глобальна інформатизація, демократизація і т.д.) не вступили в активну фазу.

До кінця першого десятиліття XXI ст. змінилася природа міжнародних відносин, і остаточно оформилися такі нові системні характеристики:

1) безполіосність і мультиакторність світової системи XXI ст. – з одного боку, як і раніше, проявляється провідна роль найбільших держав світу в структуруванні політичної системи світу, що виражається, зокрема, в створенні таких неформальних структур, як «Велика сімка», БРІКС і т. д., а з іншого боку, поряд із групою провідних держав активну участь у формуванні світової політичної системи беруть міжнародні інститути, одночасно виступаючи важливим елементом нової системи,

а також майданчиком для узгодження позицій всіх тих же провідних держав світу, і все частіше державних і недержавних акторів (наприклад, співпраця ТНК, НУО та національних держав у рамках ООН);

2) транснаціоналізація – процес, що багато в чому визначає сучасний світовий розвиток і забезпечує багаторівневість і взаємозалежність світової системи XXI ст.;

3) взаємопроникнення зовнішньої і внутрішньої політики;

4) наявність глобальних проблем і поява у світовій політиці «нових викликів і загроз», які вперше в історії ставлять під загрозу існування людства, що підштовхує світову спільноту до інтеграції та зумовлює пошук нових форм співпраці світового соціуму і нових інструментів управління мікрополітичними процесами в умовах глобалізації.

Зазначені характеристики є об'єктивними реаліями сучасного світового розвитку, а отже, дають підстави говорити про те, що перехідний період в еволюції міжнародної системи до початку другого десятиліття XXI ст. в основному завершився.

Класична Вестфальська міжнародна система не була глобальною, оскільки, по-перше, основним її елементом виступала виключно національна держава, а, по-друге, світовий політичний простір являв собою єдине, взаємозалежне ціле аж до середини XX ст. Однак у кінці її існування намітилися перші кроки з формування першої у світовій історії глобальної політичної системи (наприклад, глобальність частково спостерігається в біполярній системі міжнародних відносин, що існувала у другій половині XX ст.).

Підсумком процесів глобалізації другої половини XX ст. стало завершення тривалого процесу становлення світу як цілісного, внутрішньо єдиного політичного організму. Вже до другої половини XX ст. розвиток кожної окремої частини (світового політичного організму) був пов'язаний зі станом світу в цілому і, навпаки, стан всієї міжнародної системи залежав від стану справ в кожній окремо взятій частині й у всіх разом. Подібно до того як через великі географічні відкриття до кінця XIX ст. у світі запанувала економічна єдність, дві світові війни зробили його єдиним і політично. Відтепер жодна з більш-менш значних країн світу вже не могла розвиватися окремо, в політичній самоізоляції і свідомій відстороненості від загальносвітових справ. Навпаки, більшість провідних держав стали прагнути активніше брати участь у міжнародній політиці, впливати на стан справ у найвіддаленіших частинах планети.

На світову сцену як рівноправні актори міжнародних відносин виходять нові країни і регіони (США, СРСР, Японія, Китай, африканські держави і т.д.), а також недержавні гравці. Поступово формується нове транснаціональне середовище

глобальної взаємодії. Таким чином, під «глобальною системою» пропонується розуміти систему глобальної взаємодії всіх акторів світової політики (державних і недержавних), яка об'єктивно складається в епоху глобалізації і заснована на сукупності домінуючих у світовій політиці політичних принципів, міжнародних правових норм, умов інформаційно-технічного й економічного обміну, що формуються під впливом об'єктивних процесів світового розвитку [4].

Світова історія до цього часу не знала подібного глобального і взаємопов'язаного світоустрою. У зв'язку з цим очевидна необхідність вироблення нових підходів до його осмислення. Глобальна система надто складна і динамічна, щоб її можна було описати у звичних термінах («полюсної», цивілізаційної та ін.). Класична парадигма «полюсів сили» поступово йде в небуття. Зникає яскравий індивідуальний лідер у світовій політиці, приходять групове лідерство держав (наприклад, після подій 11 вересня керівництву США, яке протягом 90-х років XX ст. безапеляційно відстоювало статус єдиної у світовій історії глобальної наддержави, стало очевидно, що в боротьбі з міжнародним тероризмом більш ефективна модель колективної співпраці у форматі міжнародної антитерористичної коаліції), а стратегія зовнішніх політик будується з урахуванням все більшої транснаціоналізації міжнародних відносин (наприклад, для вирішення проблеми зміни клімату сьогодні недостатньо політичної волі окремих держав, потрібні як активна підтримка бізнесу, так і структур громадянського суспільства). Процеси, що відбуваються в сучасному світі, є безпрецедентними по своїй суті: зі стану ізольованих цивілізацій світ перетворився в глобальну взаємопов'язану систему з інтенсивними моделями обміну і виразними моделями влади, ієрархії і нерівності.

З одного боку, сучасне світове співтовариство являє собою певною мірою єдину структурну цілісність у межах глобальної системи світу. Однак, з іншого боку, далеко не завжди спільне існування в рамках такої системи означає для її функціональних елементів (наприклад, деяких країн, регіонів) єдність і цілісність.

Новий глобальний стан вимагає пошуку нових форм співпраці та нового інструментарію для управління всіма зазначеними процесами. Іншими словами, виникає необхідність пошуку нових методів управління – глобального управління, за якого світова спільнота буде здатна взяти на себе велику колективну відповідальність у широкому спектрі областей. Значення світової політики як інструменту глобального управління пов'язане передусім із проблемами комунікаційного середовища міжнародного рівня, які набули в даний час глобальний характер. Саме наявність і глобальний

масштаб нових проблем спричинили у міжнародній політиці стан кризи, оскільки подібні проблеми на міждержавному рівні стало важко вирішувати. Політичний інструментарій міжнародної політики виявився недостатнім і не цілком ефективним у сучасному глобальному світі. Як приклади провалу міжнародної політики в кінці ХХ – початку ХХІ ст. можна привести події 11 вересня 2001 року, війну в Афганістані, війну в Іраку 2003 року, війну в Грузії 2008 року тощо.

Основним інститутом управління міжнародної політики була національна держава, яка за допомогою створення союзів і коаліцій, двосторонніх і багатосторонніх зв'язків підтримувала баланс сил й інтересів у міжнародній системі, забезпечуючи тим самим певний порядок і стабільність. У сучасних умовах національна держава продовжує залишатися одним із ключових елементів системи глобального управління. Однак процес глобалізації, безумовно, вносить радикальні зміни в положення держав. На сучасному етапі існує дві форми участі держави в глобальному управлінні:

1) безпосередня форма: стосується великих держав, які завдяки колосальним ресурсам можуть в односторонньому порядку справляти значний вплив на процес прийняття рішень, що відносяться до різних регіональних або глобальних проблем. Насамперед йдеться про Сполучені Штати Америки, які в кінці ХХ – початку ХХІ ст. все більш активно реалізовували і продовжують реалізовувати прагнення регулювати і направляти (в окремих випадках – застосовуючи силу) хід світової політики й економіки, іноді ігноруючи міжнародне право, думку ООН і всього світового співтовариства;

2) опосередкована форма: більшість держав беруть участь у глобальному управлінні опосередковано через міждержавні організації, які вони формують, і законам яких підкоряються [6].

Проте в межах нової системи держави змушені адаптуватися до мінливого, взаємопов'язаного і взаємозалежного світу, в якому не існує більше чіткого поділу між зовнішніми і внутрішніми справами (наприклад, з'являються нові типи держав – віртуальні держави, мікродержави і т. д.). Державна влада повинна передавати частину своїх функцій наднаціональним структурам, розділяючи з цими структурами свої управлінські функції і створюючи нові моделі світополітичного управління. Адже міжнародні міждержавні організації сприяють світовому управлінню та інтеграції, підвищуючи увагу до колективних проблем політики, економіки, екології та соціального захисту на відміну від традиційної уваги до міждержавних відносин.

Єдиною міжнародною організацією на сьогоднішній день, функціональна діяльність якої охоплює практично всі держави сучасного світу,

як і раніше, є Організація Об'єднаних Націй. За час свого існування ООН здійснила величезний внесок у забезпечення пріоритету правових норм у міжнародних справах. Вона ініціювала сотні міжнародних конвенцій, договорів і угод, які стосуються широкого спектру проблем: збереження навколишнього середовища, міжнародної торгівлі, захисту прав людини тощо. Спеціалізовані установи ООН, різні комітети, комісії намагаються регулювати міжнародні взаємодії у всіх сферах суспільного життя. Для багатьох малих країн, особливо країн, що розвиваються, ООН є єдиною можливістю оприлюднити свої інтереси і проблеми. Заслугою ООН є також те, що вона фактично виробила принципи глобального управління: колективне прийняття рішень урядами і неурядовими організаціями, консенсус як спосіб цього колективного рішення.

Значний внесок у глобальне управління в межах нової світової системи вносять і регіональні міждержавні організації (Європейський союз, Економічне співробітництво країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТЕС), Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), Південноамериканський економічний союз (МЕРКОСУР) і ін.). Ці організації є механізмом співробітництва країн-членів у різних сферах суспільного життя і сприяють більш ефективному глобальному управлінню. По-перше, наявність великих регіональних структур полегшує досягнення компромісу в процесі прийняття рішень на регіональному, а потім і на глобальному рівні. По-друге, зростають можливості опосередкованої участі малих держав у глобальному управлінні, підвищуються їхні шанси на реалізацію своїх інтересів.

Важливо відзначити, що інтеграційні взаємодії супроводжуються створенням інститутів – над- і транснаціональних організацій, у рамках яких ці взаємодії і відбуваються. Інститути, що забезпечують розвиток інтеграції, є новими явищами, оскільки мають певну правосуб'єктність у межах міжнародного права, впливають на поведінку і формування інтересів політичних акторів і створюють умови для світового порядку.

Можна сказати, що міжнародні інститути, які володіють певним ступенем наднаціональності, створюють абсолютно нове середовище для взаємодії держав, і передусім взаємодії політичного характеру. Таким чином, на відміну від класичних міжнародних організацій, які можуть бути розпущені, якщо інтереси держав-членів зміняться, наднаціональні інститути являють собою, крім усього іншого, стійку форму політичної інтеграції держав. Також необхідно зазначити, що на сучасному етапі класичних міжнародних організацій як форм політичного співробітництва залишається все менше, оскільки багато хто з них трансформуються в інститути, зважаючи на їхній досвід

взаємодії держав-членів, механізмів і правових основ такої взаємодії.

Сучасну інтеграцію можна розглядати як інструмент світової політики, за допомогою якого світова спільнота намагається вирішувати глобальні проблеми. Для ефективного використання владних повноважень у світовому масштабі необхідна тісна взаємодія між акторами світової політики, чітка координація їхніх дій, а також розроблення загальних норм і правил. Таким чином, сама світова політика містить у собі інтеграційні основи. І сьогодні, на початку ХХІ ст., назріла необхідність у глобальній інтеграції для вирішення глобальних проблем. Однак на даному етапі розвитку сучасного світу це досить складно, оскільки розвинені країни не можуть запропонувати рівні умови участі іншим державам у процесах глобалізації.

Важливу роль у сучасних світополітичних процесах все більше відіграють так звані глобальні форуми (G7, G20, Давоський форум, БРІКС і ін.). Головною відмінною рисою цих структур є їхній неформалізований (з позиції міжнародного права) характер. Однак їхня значимість у світовій політиці постійно зростає, оскільки на регулярних самітах та інших формах зустрічей обговорюються і узгоджуються позиції учасників, якими є провідні країни світу. Даний формат міжнародних зустрічей сприяє підвищенню ефективності управління глобальними процесами, оскільки саме цей формат дає можливість виробити нові механізми узгодження позицій провідних країн щодо вирішення глобальних проблем сучасності.

Такий варіант глобального управління в сучасній науковій літературі отримав назву «модель корпоративного управління», за якої існує узгоджена координація дій всіх ключових елементів світової системи. Активними учасниками управління в сучасному світі є різні недержавні, транснаціональні організації і сили, які діють незалежно від держав. Відбувається «транснаціоналізація» (термін Дж. Ная і Р. Кеохейна) всієї системи світу. Розгортаються процеси, в ході яких відносини на світовій арені, здійснювані урядами національних держав, доповнюються відносинами між приватними особами, групами і суспільствами. На думку Дж. Ная і Р. Кеохейна, різноманіття учасників, видів і «каналів» взаємодії між ними витісняє державу з центру світового спілкування, сприяє трансформації такого спілкування з «інтернаціонального» (міждержавного) в «транснаціональне» (тобто здійснюване без участі держав) [4, с. 229].

Ідея «глобального громадянського суспільства» не нова і бере початок у концепціях світового громадянства, міжнародної спільноти, світового суспільства. Її витоки можна виявити, наприклад, у концепції світового громадянства І. Канта. Пізніше ідею формування міжнародного товариства

розробив Х. Булл. За його теорією, «для того щоб міжнародне співтовариство перетворилося в міжнародне суспільство за типом внутрішньодержавного, треба, щоб держави у своїх взаєминах, у своїй поведінці на міжнародній арені керувалися тими ж принципами, яким вони слідуєть усередині свого суспільства, принципам ліберальної демократії» [10].

На думку науковців, до сучасного громадянського суспільства входять транснаціональні спільноти, транснаціональні неурядові організації, колективні глобальні рухи, мережеві групи за інтересами, міжнародні наукові та професійні асоціації, через які індивіди досягають соціальних і політичних домовленостей на рівні всього світу. Ці актори активно взаємодіють із державними структурами та міжнародними організаціями, а в подальшому будуть відігравати важливу роль у формуванні майбутнього світового суспільства і стануть атрибутом демократичного глобального управління.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, світова політика в сучасній науці і практиці має багатоглядне значення. Світова політика – це і новий науковий напрям, і нова філософія, й інструмент управління глобальним соціумом ХХІ ст. Саме тому глобальні процеси в економічній, політичній, соціальній сферах вимагають узгодження інтересів якщо не всіх, то більшості акторів. У результаті склалася двоїста ситуація. З одного боку, арсенал міжнародної політики як інструменту управління міжнародними взаємодіями втрачає в цих умовах свою актуальність, оскільки у багатьох випадках є неефективним. З іншого боку, цілком імовірно, що на цій новій глобальній хвилі державно-центрична модель управління отримає нове дихання, придбавши інші форми.

Наразі проблема співвідношення міжнародної та світової політики вимагає подальшого вивчення. Зростання різноманіття сучасного світу породжує необхідність формування нової парадигми політичної культури, яка висуває на перший план у питаннях політики не проблему суперництва і панування (як це було за часів міжнародної політики), а проблему розумного управління світовим соціумом. Йдеться про формування нової світополітичної моделі управління – «державо-бізнес-громадянське суспільство», яка була сформульована в рамках концепту електронної держави (E-government). Почасти ця модель активно й досить успішно реалізується ООН у рамках Глобального договору, в національних і регіональних проєктах електронних урядів низки держав і регіонів (Електронний уряд США, Франції, Великобританії, e-Europe і т.д.). Тож, скористатися успішним досвідом та віднайти абсолютно нові форми взаємодії є актуальною проблемою світової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барановский В. Трансформация мировой системы в 2000-х годах. *Международные процессы*. 2010. Т. 8. № 1 (22). URL: <http://www.intertrends.ru/twenty-second.htm> (дата обращения: 12.01.2020).
2. Бжезинский З. Мировое господство или глобальное лидерство. Москва : Международные отношения, 2005.
3. Вайнштейн Г. Новый миропорядок? URL: http://www.prof.msu.ru/publ/book5/c5_1_1.htm (дата обращения: 12.01.2020).
4. Кеохейн Р.О., Най Дж. С. (мл.) Транснациональные отношения и мировая политика. Теория международных отношений: хрестоматия / под ред. П.А. Цыганкова. Москва, 2002.
5. Політологія : підручник / І.М. Коваль та ін. Харків : Фоліо, 2012. 414 с.
6. Лютко Н.В., Заславська О.О. Політологія : навч. посібник. Хмельницький : ХНУ, 2011. 319 с.
7. Мировая политика в условиях кризиса : учебное пособие / под. ред. С.В. Картунова. Москва : Аспект Пресс, 2010. 464 с.
8. Тишкун Ю. До проблеми змістового наповнення терміна «світова політика». *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 38–44.
9. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин : навчальний посібник. 3-тє вид. Львів : Новий світ-2000, 2009. 360 с.
10. Bull H. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. N. Y. : Columbia University Press, 1995.
11. Dunkan W.R., Jankar-Webster B., Switky B. *World Politics in the 21st Century*. London : Cengage Learning, 2008. XVI. 512 p.
12. *International Order and the Future of World Politics* / ed. by T.V. Paul, J.A. Hall. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 434 p.
13. Kegley Ch.W. *World Politics. Trend and Transformation*. 12th ed. Belmont, Ca. : Wadsworth ; London : Cengage Learning, 2009. XXXI. 636 p.
14. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*. 1991. Summer. P. 23–24.
15. Prozorov S. *Ontology and World Politics. Void universalism*. New York : Routledge, 2014. 158 p.
16. *The Globalization of World Politics. An Introduction of international relations* / ed. by J. Baylis, S. Smith, P. Owens. 6th ed. Oxford : Oxford University Press, 2014. XXXVII. 648 p.